

НЭЭЛТТЭЙ
НИЙГЭМ
ФОРУМ

ИРГЭД УЛСЫН ТӨСВИЙГ ХЯНАХ ГАРЫН АВЛАГА

УЛСЫН ТӨСВИЙН ТӨСӨЛ

Улсын төсвийн төлөвлөлтийн шатанд иргэд
хэрхэн оролцож, хяналт тавих вэ?

2022 он

АГУУЛГА

- ✓ Монгол Улсын нэгдсэн төсөв **ЮУНААС** бүрддэг вэ? 1
- ✓ **ЯАГААД** төсөвт олон нийтийн хяналт чухал вэ? 7
- ✓ **ЯАЖ**, ямар шалгуураар төсвийг шинжлэх вэ? 16
- ✓ **ХЭЗЭЭ, ХААНААС** мэдээлэл авч оролцож болох вэ? 19

МОНГОЛ УЛСЫН НЭГДСЭН ТӨСӨВ ЮУНААС БҮРДДЭГ ВЭ?

Улсын нэгдсэн төсөв нь дараах 5 дэд төсвөөс бүрддэг, төрөөс нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэхийн тулд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаагаа санхүүгийн хэлээр илэрхийлсэн цогц төлөвлөгөө юм.

1. **Улсын төсөв:** Засгийн газар болон улсын төсөвт харьяалагдах байгууллагууд (Улсын Их Хурал (УИХ), Ерөнхийлөгчийн тамгын газар, Хууль, шүүхийн гэх мэт)-ын бүрдүүлж, зарцуулах төсөв.
2. **Нийгмийн даатгалын сангийн төсөв:** Тус сангийн шимтгэлийн орлого болон тэтгэвэр, тэтгэмж, халамжийн үйл ажиллагаанд зарцуулах зардал, тэдгээрийн зөрүүд улсын төсвөөс олгох татаас, шимтгэлийн төсөв.
3. **Эрүүл мэндийн сангийн төсөв:** Сангийн шимтгэлийн орлого, эрүүл мэндийн байгууллагуудаас иргэнд үзүүлэх тусламж, үйлчилгээний санхүүжилт зэрэг зардлын төсөв.
4. **Ирээдүйн өв сангийн төсөв:** Эрдэс баялгаас төсөвт төвлөрүүлсэн орлогыг өнөө ба хойч үеийнхэнд тэнцвэртэй хуваарилах зорилгоор хуримтлуулах сангийн төсөв.
5. **Орон нутгийн төсөв:** Тухайн орон нутгийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал (ИТХ)-аар баталсан аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн төсөв.

Дээрх таваас гадна араасаа “төсөв” гэх үг дагуулсан олон янзын албан хэллэг байдаг нь төсвийг ангилж буй байдал гэж ойлгож болно. УИХ, ИТХ-д батлуулахаар өргөн барьсан мэдээлэлд төсвийг дараах байдлаар ангилсан байдаг.

Төсвийн шатлалаар:

Улсын, аймгийн, сумын гэх мэт

Төсвийн захирагчаар:

Ерөнхий сайдын, сайдын, Засаг даргын гэх мэт

Эдийн засгийн ангиллаар:

Урсгал зарлага (цалин хөлс, бараа, үйлчилгээний зардал, татаас, урсгал шилжүүлэг, тээвэр, шатахуун гэх мэт), хөрөнгийн зардал (барилга байгууламж, их засвар, тоног төхөөрөмж гэх мэт)

Хөтөлбөрөөр:

Авлигыг бууруулах гэх мэт үр дүнг нь тооцож, тайлагнаж болохуйц өөр хоорондоо уялдаа бүхий төрийн чиг үүргүүдээр

Арга хэмжээгээр:

Хүүхдийн мөнгө олгох, сургууль барих гэх мэт тоо хэмжээ, цаг хугацаа, чанарын шалгуур нь тодорхой ажил, үйлчилгээ

Санхүүжүүлэх эх үүсвэрээр:

Улсын төсвөөс, орон нутгийн төсвөөс, гадаадын зээл, тусламжаас гэх мэт.

ТУСГАЙ САН

Эдгээрээс гадна төсвийн зардлын 1/3 орчим хувь дамжуулан зарцуулдаг Засгийн газрын болон орон нутгийн тусгай сангуудаар орлого, зардлыг ангилах нь иргэдэд хамгийн ойр бөгөөд ойлгомжтой байдаг. Үүнд жишээлбэл, Нийгмийн халамжийн сан, Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сан, Боловсролын зээлийн сан, Орон нутгийн хөгжлийн сан гэх мэтээр дурдаж болно.

Мөн төсвийн төслийн хамт түүнийг боловсруулахад авч үзсэн макро эдийн засгийн төсөөлөл, тооцоолол, хөгжлийн зорилтууд, төсөл, хөтөлбөрүүдийг сонгосон үндэслэл зэрэг мэдээллийг багтаасан танилцуулгыг өргөн мэдүүлнэ.

НЭМЭЛТ МЭДЭЭЛЭЛ

“ЭРДЭНЭТ ҮЙЛДВЭР” ХХК

Засгийн газар өөрийн хэрэгжүүлэх ёстой ажлын ихээхэн хэмжээний зардлыг төрийн өмчит компаниудаар даалгах явдал Монгол Улсад их байна. Жишээ нь, Эрдэнэт үйлдвэр айл өрхийн цахилгаан, дулааны төлбөрийг төлөх, Эрдэнэс Тавантолгой ХК шахмал түлш үйлдвэрлэхэд татаас олгох гэх мэт.

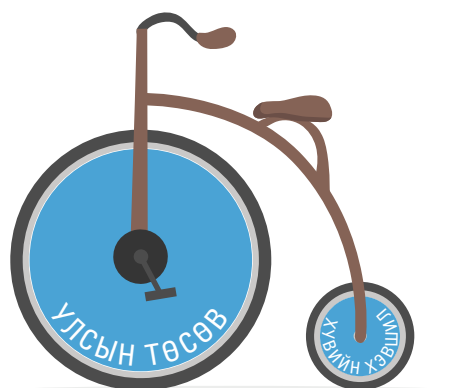
Эдгээрийг төсвийн шинжтэй ч төсвөөс гадуурх үйл ажиллагаа гэдэг бөгөөд төсөв нэгдмэл, хяналттай байх зарчмаар авч үзвэл улсын төсвийн бүрэлдэхүүнд оруулж мэдээлэх буюу батлуулах шаардлагатай юм.

ЯАГААД ТӨСӨВТ ОЛОН НИЙТИЙН ХЯНАЛТ ЧУХАЛ ВЭ?

Эдийн засаг ямагт тэнцвэрээ хадгалж, илүү сайн сайханд хүрэхийн тулд тасралтгүй урагшилж байдгаараа унадаг дугуйн аялалтай төстэй юм. Тэгвэл түүний урд дугуй нь улсын төсөв, хойд дугуй нь хувийн хэвшил юм гэж зүйрлэж болно.

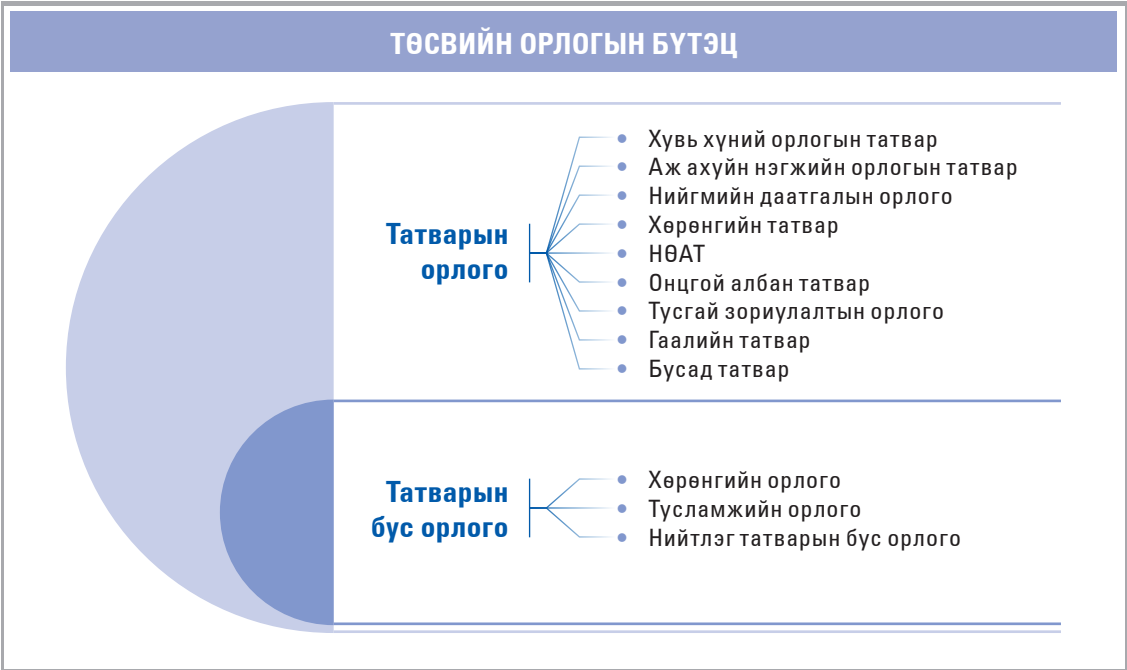

Эдийн засаг үр ашиггүй

Урд дугуй хэдийгээр хойд дугуй шиг гол зүтгүүр болдоггүй ч эдийн засаг хаашаа явахыг чиглүүлж, тэнцвэрийг зохицуулж байдаг. Тиймээс урд дугуйгүй буюу муу төсвийн бодлоготой эдийн засаг циркийн ганц дугуйт шиг тэнцвэр муутай, харин хэтэрхийн том урд дугуй буюу данхар төсөвтэй эдийн засаг үр ашиггүй, хол явж чаддаггүй.

Иймд төрөөс эдийн засгийн чиглэлээр явуулах бодлогын үндсэн хэрэгсэл болохын хувьд хүн бүрийн амьдрал ахуй, нийгмийн сайн сайханд хамаатай төсвийг олон нийт ойлгож, судалж, хянаж байх нь чухал. Илүү албаны үгээр бол төсвийг төлөвлөх, батлах, хэрэгжүүлэх, тайлагнах бүх үйл явцад дараах зарчмууд хэрхэн хэрэгжиж буйг хянах шаардлагатай. Үүнд:

- 1. Төсвийн тогтвортой байдлыг хангасан байх;
- 2. Төсвийн иж бүрэн, үнэн зөв байдлыг хангасан байх;
- 3. Санхүү, төсвийн зохистой удирдлагыг хэрэгжүүлэх;
- 4. Ил тод байдлыг хангасан байх;
- 5. Хариуцлагатай байх.

Улсын төсвийн дийлэнх хэсэг нь иргэд, аж ахуйн нэгж байгууллагуудаас төлсөн татвараас бүрддэг тул нийтийн хөрөнгө юм. Иймд нийтийн энэхүү төсвийг үр ашигтай зарцуулахад олон нийтийн оролцоо, хяналт чухал байдаг.

НЭМЭЛТ МЭДЭЭЛЭЛ

Төсөвт олон нийтийн хяналт шаардлагатай болохыг эдийн засгийн онолын үүднээс тайлбарладаг дараах сонирхолтой ойлголтууд бий.

Нийтийн байхын эмгэнэл:

Аливаа өмч эсвэл нөөц баялаг нийтийнх бөгөөд зохицуулалтгүй ашиглах боломжтой бол хувийн ашиг сонирхлууд хэт давамгайлснаар нийт олонхдоо хохирол учруулж, тогтвортой хөгжилд сөргөөр нөлөөлдөг.

Тасалбаргүй зорчигчийн асуудал:

Хэн нэгэн бусдын зардлаар өөрт ногдох ёстойгоосоо ихийг хүртэх боломжтой бол чөлөөт зах зээл гажуудан нөөцийн хуваарилалт үр ашиггүй болдог.

Эзэн-Төлөөлөгчийн асуудал:

Төлөөлөл хэрэгжүүлэгч албан тушаалтан эзэн олон нийтийн эрх ашгийг бус өөрийн хувийн эрх ашгийг тэргүүнд тавьбал яах вэ?

ЯАЖ, ЯМАР ШАЛГУУРААР ТӨСВИЙГ ШИНЖЛЭХ ВЭ?

Төсвийн баримт бичгийг уншиж ойлгох, шинжилгээ хийхийн тулд дараах таван зүйлийг анхаарч үзэх ёстой.

- 1** Орлого олох зохицуулалт
- 2** Зарлага гаргах зориулалт
- 3** Хөрөнгө оруулах бодлого
- 4** Тэнцэл ба тогтвортой хөгжил
- 5** Хуримтлагдсан алдагдал ба Засгийн газрын өр

1 Орлого олох зохицуулалт

Татварын
бодлого

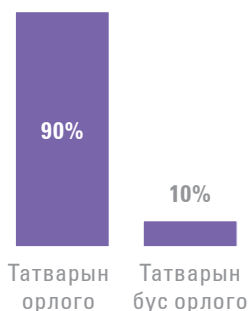
Салбарын
өсөлт

Эдийн засгийн
зорилт

Төсвийн орлогын төлөвлөлт нь юуны түрүүнд төрөөс баримтлах татварын бодлого юм. Татвар, төлбөрийн хувь хэмжээнүүд ямар байх, шинээр ямар татвар бий болгох, эсвэл хөнгөлөлт үзүүлэх болон аль салбар хэдэн хувь

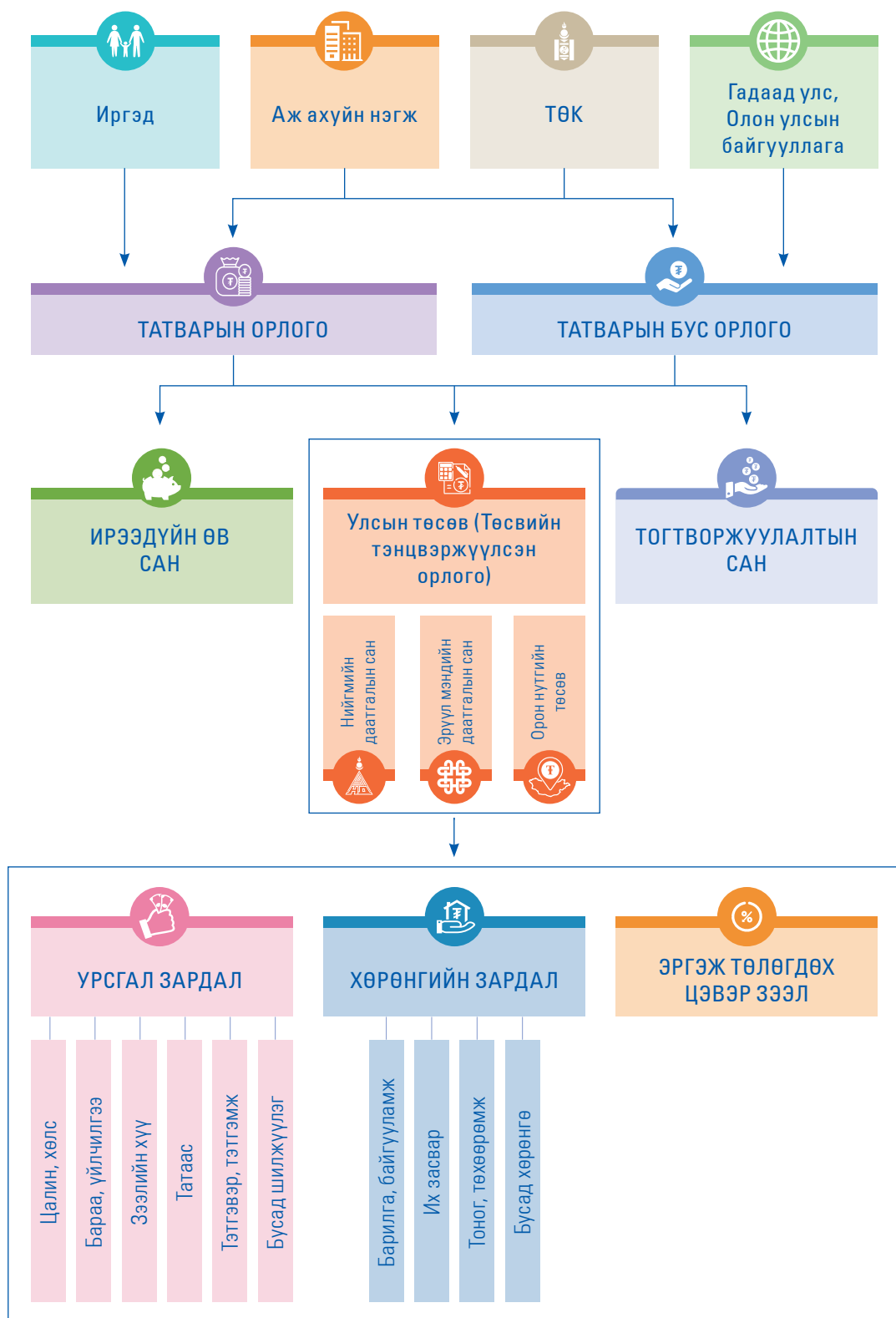
өснө гэж тооцоолон ямар татвар бүрдүүлэхээр төлөвлөж буй чиг хандлагыг төсвийн төслийн орлогын хэсгээс харж болно. Нөгөө талаас ямар салбарыг татварын ямар бодлогоор дэмжиж, эдийн засгийн ямар зорилго дэвшүүлж буй нь орлого төлөвлөлтөөс харагдана. (Төсвийн орлого төлөвлөлтийн мэдээллийг ирэх оны төсвийн тухай хуулийн төслийн танилцуулга болон тооцооллын мэдээллийн хавсралтаас харах боломжтой.)

Манай улсын хувьд төсвийн орлогын 90 шахам хувь нь татварын орлогоос бүрддэг бөгөөд үүн дотроо онцгой албан татвар, НӨАТ, хөрөнгийн албан татвар, гаалийн татвар, ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр зэрэг татварууд өндөр хувь эзэлдэг тул эдгээрийн өөрчлөлтийг анхаарч байх нь чухал. Жишээлбэл, буруу талдаа хүрдтэй машины онцгой татварыг нэмэх үү, НӨАТ-ын буцаалт яаж өөрчлөгдөх вэ, цементийн гаалийн татвар буурах уу гэх мэт асуултын хариултыг эндээс харж болно.

- Харин татварын бус орлого дотор төрийн өмчит компаниудын ногдол ашиг, өмч хувьчлал болон тусламжийн орлого анхаарал хандуулах сэдвүүд юм.
- Судалгаанаас үзэхэд сүүлийн 10 жилийн улсын төсвийн 7-д нь төсвийн тодотгол хийж, төлөвлөсөн орлогыг бууруулсан эсвэл гүйцэтгэл нь баталсан дүнгээсээ бага гарч байжээ. Эндээс үзэхэд Засгийн газар эдийн засгийн бодит нөхцөл байдлыг өөдрөгөөр төсөөлж орлогоо өндөр төлөвлөн тэр хэрээр зардал нэмэх хандлагатай байдаг байна. Үүнийг цикл дагасан буюу алсыг хараагүй төсвийн төлөвлөлт гэнэ. Иймд төсвийн орлого тасалдахгүй байх, орлого бүрдүүлдэг бааз суурь буюу салбар, компаниудын тоог нэмэгдүүлэх нь тулгамдсан асуудал болоод буй.
- Орлогыг ийнхүү хэт өндрөөр төсөвлөж алдагдал нэмэх, эсвэл гол нэр төрлийн ашигт малтмалын үнэ өндөр байх үед төсөв богино хугацаанд ихээр томрох зэрэг байдлыг бууруулах зорилгоор орлогыг “тэнцвэржүүлсэн орлого”-оор тооцож байхаар хуульчилсан байдаг.
- “Тэнцвэржүүлсэн орлого”-ын журам гэдэг нь нь төсвийн орлогын 3-аас дээш хувийг бүрдүүлж байгаа зэсийн баяжмал, нүүрс, алт гэх мэт “гол нэр төрлийн” эрдэс баялгийн үнийг олон жилийн дунджид суурилсан тусгай аргаар тооцох арга юм. Хэрэв үнэ түүнээс өндөр байвал илүү гарсан орлого, ашгийг Төсвийн тогтворжуулалтын санд төвлөрүүлж, үнэ унасан эсвэл эдийн засгийн хямралтай үед ашиглах учиртай.

ТӨСВИЙН ОРЛОГО, ЗАРЛАГЫН УРСГАЛ

2 Зарлага гаргах зориулалт

- Төсвийн орлогын бодлого нь төр хэнээс хэдий хэмжээний татвар, төлбөр, хураамж авах тухай бол зарлага нь хэнд ямар зориулалтаар хэдэн төгрөг зарцуулах вэ гэдгийг тодорхойлдог гэж хэлж болно. Үүнд зөвхөн төсвийн байгууллага бус түүгээр дамжин тэтгэвэр, тэтгэмж, дэмжлэг, санхүүжилт авдаг бүх бүлэг хамаарна. Жишээлбэл, тэтгэвэр нэмэгдэх эсэх, хүүхдийн мөнгийг бүх хүүхдэд олгох уу, ноосны урамшуулал хэвээр байх уу, “Тэрбум мод” хөтөлбөрт хэдэн төгрөг зарцуулах вэ гэх мэт мэдээлэл төсөл, хөтөлбөр бүрийнхээ нэрээр хамаарах захирагчийн багцад туссан байдаг.
- Зарлага нь урсгал зардал, хөрөнгийн зардал, эргэж төлөгдөх цэвэр зээл буюу төсвөөс олгодог зээл гэсэн үндсэн гурван ангилалд хуваагдана. Үүнээс урсгал зардал нь цалин хөлс, бараа, үйлчилгээ, тэтгэвэр, тэтгэмж, орон нутагт олгох татаас зэрэг төрийн үйлчилгээг иргэдэд хүргэх, төрийн байгууллагуудын үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх зардал юм.
- Төсвийн төсөлд ерөнхийлөн захирагч тус бүрийн багц дахь зарлагыг дээрх ангиллаар харуулсан байдаг тул аль салбарт хэдэн төгрөгийн цалин, хангамж өгч, нийгмийн аль хэсэгт ямар тэтгэмж, дэмжлэг олгохоор болж вэ гэх мэт мэдээллийг өмнөх оны гүйцэтгэлтэй нь харьцуулан харж, дүгнэлт хийх боломжтой.
- Монгол Улсын төсвийн зарлагын дийлэнх хэсэг нь урсгал зардал байсаар ирсэн бөгөөд үүний цаана төрийн албаны болон нийгмийн халамжийн зардал өсөж буйг илтгэнэ. Нэн ялангуяа нийгмийн даатгалын тогтолцоо маш их алдагдалтай, хямралын байдалтай явж ирсэн.
- Төсвийн зарлагын өсөлт хэт өндөр байхын хэрээр эдийн засаг дахь төрийн оролцоо ихэсч, авлигын эрсдэл нэмэгддэг. Иймд төрийн үйл ажиллагаатай холбоотой тэвчиж болох зардлуудыг бууруулах нь нийгэм, эдийн засгийн илүү үр өгөөжтэй төсөл, арга хэмжээг санхүүжүүлэх боломжийг олгоно.
- Төсвийн зарлагын өсөлтийг хязгаарлах зорилгоор Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуульд зарлагын өсөлтийг тооцоолох тусгай шаардлагыг оруулж өгсөн байдаг.

УРСГАЛ ЗАРЛАГАТАЙ ХОЛБООТОЙ ЧУХАЛ АСУУЛТУУД

**Улсын төсвийн төсөл дэх урсгал зардлын төлөвлөлттэй танилцахдаа
Та нэн түрүүнд дараах асуултуудыг асуугаарай.**

Боловсрол, эрүүл мэнд зэрэг нийгмийн үйлчилгээний салбаруудын зардал хэрхэн тусгагдсан байна вэ? Нэг сурагчид ногдох, нэг үйлчлүүлэгчид ногдох гэх мэтээр авч үзвэл үйлчилгээ илүү чанартай, хүртээмжтэй болохоор байна уу?

Нийгмийн зорилтот бүлгүүдэд чиглэсэн ямар төсөл, хөтөлбөрүүд хэрэгжихээр төсөвлөгдсөн, энэ нь өмнөх оноос яаж өөрчлөгдсөн байна вэ?

Агаар орчны бохирдол, халдварт өвчний тархалт гэх мэт нийгмийн тулгамдсан асуудлыг шийдэхэд зориулж ямар зардал гаргаж байна? Уг зардал нь төрийн албаны аппарат, тусламж дэмжлэг гэх мэт зардлын төрлөөр нь ангилж харвал ямархуу дүр зурагтай байна вэ?

Төрийн албан хаагчдын цалин, тэтгэвэр тэтгэмж, хүүхдийн мөнгө гэх мэт олон хүний амьжиргаатай холбоотой урсгал зардлуудад ямар өөрчлөлт гарч вэ?

Төсвийн урсгал зардлын өсөлт эдийн засгийн өсөлт, инфляцтай харьцуулахад ямар байна вэ?

3 Хөрөнгө оруулах бодлого

- Хөрөнгийн зардал нь шинээр барилга байгууламж барих, их засвар хийх, тавилга, тоног төхөөрөмж авах гэх мэт төсвийн хөрөнгө оруулалтын дүн юм. Төсвийн ерөнхийлөн захирагч бүрийн багцад хэрэгжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүдийн жагсаалттай хамт хөрөнгийн зардлын задаргаа буйгаас аль салбар, аль орон нутагт ямар шинэ хөрөнгө оруулалт хийж буйг харж болно (Хөрөнгө оруулалтын төсөл, арга хэмжээ нь тухайн оны Төсвийн тухай хуулийн 2 дугаар хавсралтаар батлагддаг).
- Том дүнтэй хөрөнгө оруулалтуудын хувьд өмнөх оноос дамжиж орж ирсэн эсвэл шинээр нэмэгдэж буйг тайлбарлан тухайн онд санхүүжих хэмжээ, санхүүжүүлэх эх үүсвэр нь орон нутаг, улсын төсөв, гадаадын зээл, тусламжийн аль нь болохыг ялгасан байх шаардлагатай.
- Төсөвт хөрөнгө оруулалтын төсөл, арга хэмжээг тусгахдаа техник, эдийн засгийн үндэслэл хийгдсэн, зураг төсвөө батлуулсан, хуульд заасан бусад зөвшөөрөл олгогдсон байх зэрэг тодорхой шалгууруудыг хуулиар тогтоосон ч практикт дээр энэ шаардлага төдийлөн сайн хэрэгжихгүй байх асуудал гардаг.
- Түүнчлэн хөрөнгө оруулалтын сонголтыг хийхдээ улс орны хөгжлийн бодлого, зорилттой нягт уялдуулж дараах асуудлуудыг авч үзэхээр хуульчилсан байдаг. Энэ ажил шийдвэр гаргагчдын үзэмжээр, нутаг ус гэх мэт хүчин зүйлээр бус олон нийтийн оролцоо, хяналттай явагдах нь төсвийн хөрөнгө оруулалтын үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх учиртай. Үүнд:
  - Улсын хөгжлийн үрт болон дунд хугацааны бодлого;
  - Эдийн засгийн үр ашиг, хөрөнгө оруулалтын өгөөж;
  - Нийгмийн ач холбогдол;
  - Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр, тэргүүлэх чиглэл;
  - Төрөөс олон нийтэд үзүүлэх үйлчилгээний стандарт;
  - Орон нутгийн хөгжлийн хэрэгцээ;
  - Дунд хугацааны төсвийн хүрээний мэдэгдэл;
  - Болзошгүй өр төлбөр болон санхүүгийн бусад эрсдэлийн үнэлгээ;
  - Өрийн удирдлагын тухай хууль болон Стратегийн баримт бичигт заасан шаардлага.

ХӨРӨНГИЙН ЗАРЛАГАТАЙ ХОЛБООТОЙ ЧУХАЛ АСУУЛТУУД

Улсын төсвийн төсөл дэх хөрөнгө оруулалтын төслүүдийн жагсаалтыг орон нутгийнхаа түвшинд шинжлэхдээ наанадаж Та дараах асуултуудад хариулт авах нь чухал.

Танай орон нутагт нэн шаардлагатай барилга байгууламж, тоног төхөөрөмж, их засварын ажлууд туссан уу?

Эсрэгээрээ нэн шаардлагатай бус төслийг тусгасан байна уу?

Хэрэгжих төслүүдийн техник эдийн засгийн үндэслэл, зураг төсөл, газрын гэх мэт зөвшөөрлүүд бэлэн байна уу?

Шинээр эхэлж буй хөрөнгө оруулалтын төслүүдийн эхний санхүүжилтэд нийт төсөвт өртгийнх нь хэдэн хувийг төлөвлөсөн байна вэ? Эхний жилийн санхүүжилтийг хэт бага тусгаснаас тухайн жилдээ барилгын шав тавих төдийгөөр өнгөрч, улмаар төслийн хэрэгжилт удааширч он дамжин өртөг нь өсөх явдал гарахгүй байж чадах уу?

Төсвийн тухай хуулиар шинээр эхлэх барилга, байгууламж, хөрөнгө оруулалтын төсөл, арга хэмжээний нийт төсөвт өртгөөс тухайн жилд ногдох хэсэг нь төсөл, арга хэмжээг хэрэгжүүлэх хугацаанд тэнцүү хуваарилсан хэмжээнээс багагүй байхаар тооцож тусгахаар заасан. Энэ нь жишээлбэл, гурван жилийн хугацаанд хэрэгжих төслийн эхний санхүүжилт нь нийт төсөвт өртгийн 33 хувиас доошгүй тусгагдах шаардлагатай гэсэн үг юм.

Өөр газарт баригдаж буй ижил төрлийн хөрөнгө оруулалтын төслүүдийн төсөвт өртөгтэй харьцуулбал зөрүү байна уу, тийм бол ямар үндэслэлтэй вэ?

Өмнөх оноос үргэлжлэн хэрэгжих ямар төсөлд, ямар санхүүжилт тусгасан байна вэ, энэ нь анх төлөвлөсөн хуваарьтай нийцэж байна уу?

Өмнөх оноос үргэлжлэн хэрэгжих төслийн нийт төсөвт өртөгт өөрчлөлт орсон уу?

4 Тэнцэл ба тогтвортой хөгжил

- Төсвийн орлого, зарлагын зөрүү буюу тэнцэл ашигтай байх нь тухайн улсын эдийн засгийн тамир тэнхээ, тогтвортой байдлыг илэрхийлэх чухал үзүүлэлт юм. Эсрэгээрээ тэнцэл хасах буюу алдагдалтай байснаар Засгийн газрын өр нэмэгдэж, төсвийн бодлогоороо дамжуулан эдийн засгаа хөгжүүлэх орон зай хумигдаж байдаг.
- Манай улсын төсвийн орлогын ойролцоогоор 1/4 нь уул уурхайн салбараас бүрддэг нь эрдэс баялгаас хэт өндөр хамааралтайд орно. Зэсийн баяжмал, коксжих нүүрсний дэлхийн зах зээлийн үнэ хэлбэлзэл ихтэй байдаг тул энэ хэрээр Монгол Улсын төсвийн орлого хэлбэлздэг гэсэн үг. Хэрэв үнэ өндөр үед төсвөө ихээр тэлж, шинэ шинэ зардлууд бий болговол үнэ унасан үед төсөв зардлаа дийлэхгүйд хүрч алдагдлаа нэмэх, эсвэл ирээдүйн хуримтлалаасаа ашиглах болдог.
- Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуульд төсвийн алдагдал тухайн жилийн дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 2 хувиас хэтрэхгүй байхаар заасан ч Ковидын жилүүдэд энэ хязгаар алдагдсан.
- Цаашид тогтвортой хөгжлийг дэмжихийн тулд дараах зорилтуудыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай гэж олон улсын байгууллагууд зөвлөсөн байдаг нь иргэний нийгмийн зүгээс төсвийн бодлогод макро эдийн засгийн үүднээс үнэлэлт өгөх чиглэл болж болох юм. Үүнд:
  - Уул уурхайн салбараас хамаарах эдийн засгийн савлагааг бууруулах
  - Гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татах, дан ганц уул уурхай бус олон салбарт төрөлжүүлэх
  - Жижиг, дунд бизнесийг хамгаалах, сэргэлтийг дэмжих
  - Ажлын байр, хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх, ялгаварлалыг бууруулах
  - Нийгмийн халамжийг зорилтот бүлгүүдэд чиглүүлэх, ядуурлыг бууруулах
  - Тэгш бус байдлыг бууруулах, дундаж давхаргыг хамгаалах
  - Тэтгэвэр, нийгмийн даатгалын тогтолцоог шинэчлэх
  - Төсвийн бодлогыг тогтворжуулах, алдагдлыг бууруулах
  - Улсын хөрөнгө оруулалтын үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх
  - Хилийн боомтын хямралыг арилгаж, тээврийн дэд бүтцийг сайжруулах.

5 Хуримтлагдсан алдагдал ба Засгийн газрын өр

Төсвийн алдагдал олон жил өндөр хэмжээнд явбал Засгийн газрын өр нэмэгдэж, улс төлбөрийн чадваргүй болох эрсдэлтэй. Ийм байдлаас сэргийлэхийн тулд 2010 онд Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулиар орлого, зарлагын өсөлт, алдагдал, Засгийн газрын өрийн хэмжээнд хязгаар тогтоосон “тусгай шаардлага”-ууд баталсан боловч уг хуульд бараг жил бүр нэмэлт өөрчлөлт хийх замаар хэрэгжилтийг хойшлуулж иржээ.

ТӨСВИЙН АЛДАГДАЛ, УЛСЫН ӨРТЭЙ ХОЛБООТОЙ ЧУХАЛ АСУУЛТУУД

Иргэдийн зүгээс төсвийн бодлоготой танилцахдаа түүний алдагдал, улсын өртэй холбоотой дараах асуултуудыг асууж байх нь зүйтэй юм. Үүнд:

Төсвийн зарлагын тэлэлтийг сааруулж Засгийн газрын өрийг бууруулах чиглэлээр ямар ажил төлөвлөсөн бэ?

Улсын салбарын өрийн эрсдэлийг бууруулах, гадаад төлбөрийг дахин санхүүжүүлэх ямар бодлого барьж байна вэ?

Мөнгөний бодлогын чадавх бүрдүүлж, валютын нөөцийг нэмэгдүүлэх, үүний тулд төсвийн зарлагын тэлэлтээс үүдэлтэй инфляцын дарамтыг бууруулахад энэ оны төсөв хэрхэн уялдаж байна вэ?

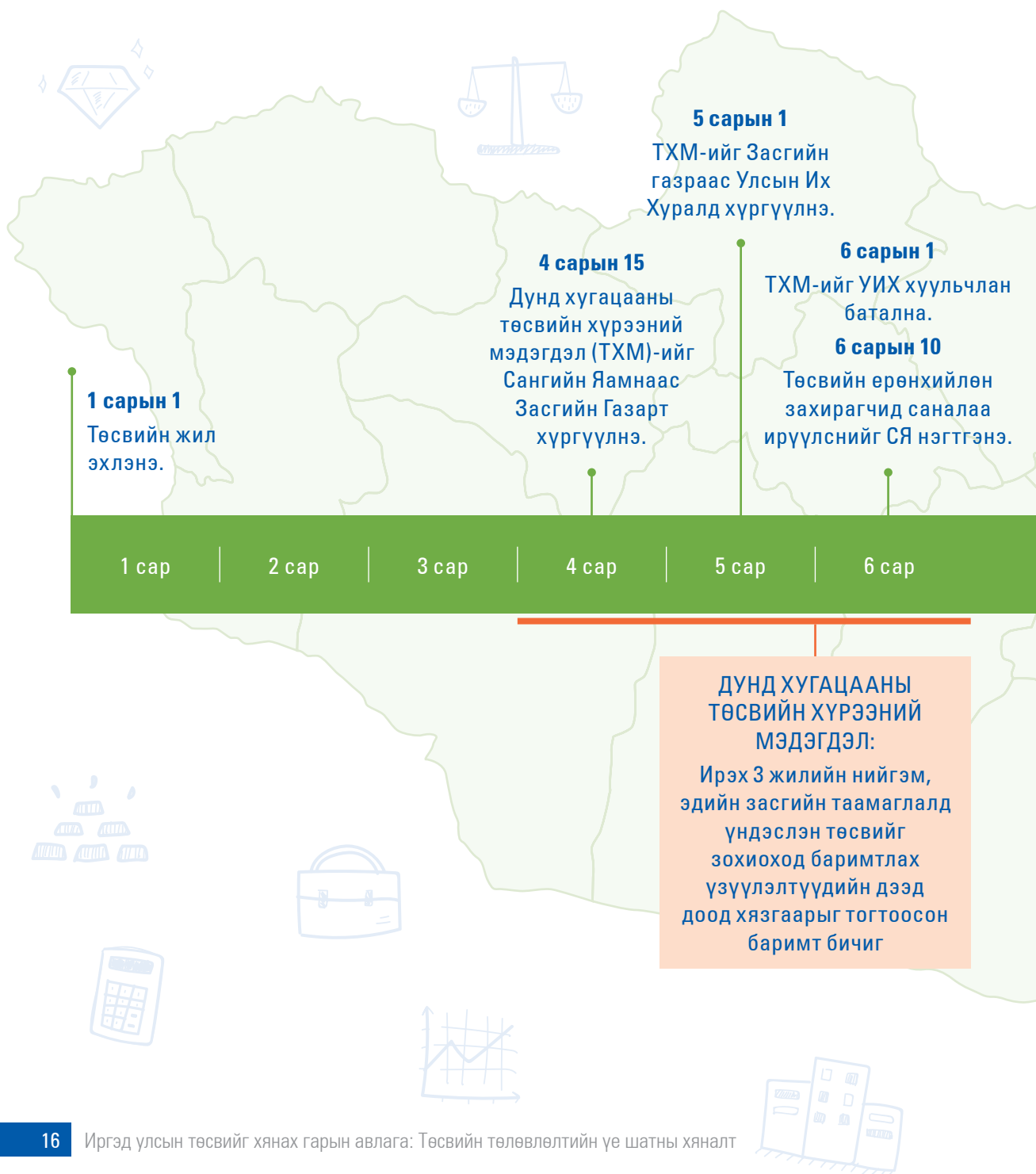
Монголбанкны тэнцлийг аливаа төсвийн шинжтэй хөтөлбөрт оролцуулахгүй байх, бодлогын бие даасан байдлыг хангах чиглэлээр юу хийж байна вэ?

Төрийн өмчит компаниудын өрийн байдал ямар байна вэ, үүнээс Засгийн газарт учирч болох эрсдэл юу вэ?

ХЭЗЭЭ, ХААНААС ТӨСВИЙН МЭДЭЭЛЛИЙГ АВЧ ОРОЛЦОЖ БОЛОХ ВЭ?

Төсвийн үйл явц нь 3 жилийн төсөөлөлтэйгөөр бүтэн жилийн турш явагддаг тул иргэд олон нийт зөв цаг үеийг сонгож оролцох буюу саналаа илэрхийлэх нь үр дүнтэй байдаг.

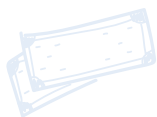

7 сарын 1

Жилийн төсвийн хязгаар (ЖТХ)-ыг ЗГ хэлэлцэн батална.

7 сарын 5

Батлагдсан ЖТХ-ыг төсвийн удирдамжийн хамт ТЕЗ-дад хүргүүлнэ.

8 сарын 15

ТЕЗ шууд болон төвлөрүүлэн захирагчдын саналыг нэгтгэн ирүүлж, СЯ төсвийн төсөл боловсруулна.

10 сарын 1

ЗГ төсвийн төслийг УИХ-д өргөн барина.

11 сарын
15-ны дотор
УИХ төсвийн
төслийг
хэлэлцэн
батална.

12 сарын 5

Аймаг, нийслэлийн ИТХ ЗД-ын өргөн мэдүүлсэн төсвийг хэлэлцэн батална.

12 сарын 10

Сум, дүүргийн ИТХ ЗД-ын өргөн мэдүүлсэн төсвийг хэлэлцэн батална.

7 сар

8 сар

9 сар

10 сар

11 сар

12 сар

ЖИЛИЙН ТӨСВИЙН ХЯЗГААР:

Тухайн төсвийн жилийн орлогын доод, зарлагын дээд хэмжээг тогтоосон баримт бичиг

ТӨСВИЙН ТӨСӨЛ:

Тухайн шатны байгууллагын боловсруулж өргөн барьсан төсвийн санал

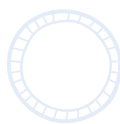
ТӨСВИЙН ХУУЛЬ:

Тухайн оны улсын төсвийн тухай болон дагалдах хуулиуд

ОРОН НУТГИЙН ТӨСӨВ:

Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ЗД-ын бүрдүүлэн зарцуулах төсөв

ТӨСВИЙН ҮЕ ШАТ

01

ТӨСӨВ БОЛОВСРУУЛАХ

Төсвийн төслийг боловсруулна.

02

ТӨСӨВ БАТЛАХ

УИХ-аар тухайн жилийн төсвийг хуульчлан батална.
Орон нутгийн ИТХ тухайн орон нутгийн төсвийг батална.

03

ТӨСВИЙН ГҮЙЦЭТГЭЛ

Батлагдсан төсвийн хуваарийн дагуу орлогыг бүрдүүлж, зарцуулалтыг хийнэ.

04

ТАЙЛАГНАЛ, АУДИТ

Жилийн эцсийн тайланд аудит хийнэ. УИХ төсвийн гүйцэтгэлийг хэлэлцэн батална.

Төсөв нь боловсруулах, батлах, хэрэгжүүлэх, гүйцэтгэлд үнэлгээ хийх гэсэн дөрвөн үе шат бүхий гурван жил дамнасан тасралтгүй үйл ажиллагаа юм. Төсвийн үе шат бүрд төсвийн баримт бичиг боловсруулагддаг.

Төсвийн бүх үйл явцад ил тод байдлыг хангасан байх зарчмыг дараах байдлаар хэрэгжүүлэхээр Төсвийн тогтвортой байдлын хуульд тусгасан. Иймд иргэн бүр орон нутгийн засаг захиргаанаас уг хуулийг хэрэгжүүлэхийг шаардан мэдээлэл авч, саналаа өгөх эрхтэй. Үүнд:

1. Төсөв хэлэлцэх, батлах үйл ажиллагааг нийтэд нээлттэй байлгаж, төсвийн төлөвлөгөө, гүйцэтгэл, тайлагналын талаар тогтоосон хугацаанд нийтэд ойлгомжтой, хүртээмжтэй байдлаар мэдээлэх;
2. Төсвийг төлөвлөх, бүрдүүлэх, хуваарилах, тайлагнах үйл ажиллагаанд олон нийтийн оролцоог хангах;
3. Төсвийн гүйцэтгэл, зарцуулалт нь батлагдсан төлөвлөгөөний дагуу хэрэгжиж байгаа эсэхэд олон нийт хяналт тавих боломжоор хангах;
4. Төрөөс үзүүлж байгаа аливаа ажил, үйлчилгээ, хэрэгжүүлж байгаа арга хэмжээ, тэдгээрийн хүрээнд худалдан авч байгаа бараа, ажил, үйлчилгээнд олон нийт хяналт тавих боломжоор хангах;
5. Хөтөлбөр, төсөл, арга хэмжээний ач холбогдлын эрэмбэ, хэрэгжүүлэх дараалал, арга замыг тодорхойлох шийдвэрт олон нийтийн саналыг харгалзан үзэх;
6. Төсвийн асуудлаар иргэд, төрийн бус байгууллагаас гаргасан санал, дүгнэлтийг эрх бүхий этгээд нь шийдвэртээ хэрхэн тусгасан тухай, төсвийн үйл ажиллагаан дахь олон нийтийн оролцоог хангаж ажилласан дүнг тэдэнд тухай бүр мэдээлж байх.

ТӨСӨВТ ХАМААРАХ БАРИМТ БИЧГҮҮД, МЭДЭЭЛЭЛ АВАХ ЭХ СУРВАЛЖУУД, ИРГЭДИЙН ОРОЛЦОО

№	Баримт бичиг	Эх сурвалж, Иргэдийн оролцоо
1	Төсвийн хүрээний мэдэгдэл	iltod.mof.gov.mn parliament.mn Олон нийтийн хэлэлцүүлэггүй, батлагдсаны дараа нийтэлнэ.
2	Жилийн төсвийн хязгаар	iltod.mof.gov.mn parliament.mn Олон нийтийн хэлэлцүүлэггүй, батлагдсаны дараа нийтэлнэ.
3	Нэгдсэн төсвийн төсөл	iltod.mof.gov.mn parliament.mn X/1-XI/15 ЗГ Нэгдсэн төсвийн төслийг 10 дугаар сарын 1-ний дотор УИХ-д өргөн мэдүүлж, УИХ 11 дүгээр сарын 15-ны дотор хэлэлцэн, баталдаг. LAWFORUM. PARLIAMENT.MN Иймд иргэд 10 дугаар сарын эхээр https://lawforum.parliament.mn/projects хэсгээс хуулийн төсөл, дагалдах танилцуулга, төсвийн тооцооллын хавсралтуудыг үзэж, анхаарах асуудлаар хэлэлцүүлэг өрнүүлэх, шаардлага хүргүүлэх боломжтой. Өргөн баригдсаны дараа нийтэд ил тод мэдээлж, олон нийтийн оролцоог хангах хуультай. Иргэд төсвийн төлөвлөлтийн эдгээр үе шатуудад анхаарах асуудлаар төсвийн сонсгол хийхийг шаардах, оролцох эрхтэй. Мөн Үндэсний аудитын газар, судалгааны байгууллагуудаас төсвийн төсөлд өгсөн дүгнэлт, зөвлөмжтэй танилцан тэдгээрийг хэрэгжүүлэхийг шаардах боломжтой. Parliament Хэлэлцүүлгийн үеэр parliament.mn сайтаар санал өгч болно (https://d.parliament.mn/ платформ).
4	Батлагдсан төсөв	iltod.mof.gov.mn parliament.mn legalinfo.mn, Төрийн мэдээлэл сэтгүүлд хууль болон хэвлэгдэнэ.

№	Баримт бичиг	Эх сурвалж, Иргэдийн оролцоо
5	Орон нутгийн төсөв	Орон нутгийн ЗДТГ, ИТХ-ын цахим хуудас
		XII/5 Аймаг, нийслэлийн төсвийг 12 дугаар сарын 5-ны дотор ИТХ хэлэлцэн, баталдаг.
		XII/10 Сум, дүүргийн төсвийг 12 дугаар сарын 10-ны дотор ИТХ хэлэлцэн, баталдаг. Хуулийн төслийг үзэж, анхаарах асуудлаар хэлэлцүүлэг өрнүүлэх, шаардлага хүргүүлэх боломжтой. 1-5 сард ОНХС-ын хөрөнгөөр хэрэгжүүлэх төсөл, хөтөлбөрт орон нутаг санал авна.
6	Батлагдсан төсвийг хялбаршуулан тайлбарласан Иргэдийн төсөв	iltod.gov.mn болон бусад хэлбэрээр түгээнэ.
7	Сар тутмын төсвийн гүйцэтгэл	mof.gov.mn iltod.mof.gov.mn (тоон мэдээллийг татан авах боломжтой)
8	Төсөвт байгууллагуудын төсөв, тайлан, худалдан авалтын шилэн дансны мэдээлэл	shilendans.gov.mn
9	Нэгдсэн төсвийн гүйцэтгэлийн тайлан болон ЗГ-ын санхүүгийн нэгтгэсэн тайлан	Сангийн яам 5 дугаар сарын 10-ны дотор Төрийн аудитын газарт хүргүүлнэ. VI/20 ЗГ Нэгдсэн төсвийн гүйцэтгэл, санхүүгийн нэгтгэсэн тайланг аудитын дүгнэлтийн хамт 6 дугаар сарын 20-ны дотор УИХ-д өргөн мэдүүлж, УИХ хаврын чуулганаар улсын төсвийн гүйцэтгэлийг хэлэлцэн, баталдаг. https://lawforum.parliament.mn/projects хэсгээс тайлан, дүгнэлтийг үзэж, анхаарах асуудлаар хэлэлцүүлэг өрнүүлэх, шаардлага хүргүүлэх боломжтой.
10	Нэгдсэн төсвийн гүйцэтгэлийн тайлан болон ЗГ-ын санхүүгийн нэгтгэсэн тайланд хийсэн Төрийн аудитын тайлан	Нэгдсэн төсвийн гүйцэтгэлийн тайлан болон ЗГ-ын санхүүгийн нэгтгэсэн тайлан гарснаас нэг сарын дотор аудит хийж 6 дугаар сарын 10-ны дотор УИХ, ЗГ-г хүргүүлнэ. Үндэсний аудитын газар өөрийн веб сайтаар нийтэд ил болгоно. (https://tailan.audit.mn/) Иргэд Аудитаас гарсан дүгнэлт, зөвлөмжтэй танилцан тэдгээрийг хэрэгжүүлэхийг шаардах эрхтэй.

ТӨСӨВТӨӨ ОРОЛЦОЖ, ХЯНАЛТАА ХЭРЭГЖҮҮЛЦГЭЭ!

Боловсруулсан: А.Батпүрэв
Редактор: Д.Оюунбадам
Хэвлэлийн дизайнер: А.Чинбат

